Hogyan született meg 1939-ben „A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán” című doktori disszertációm?*

DR. TARJÁN JENŐ

Furcsa érzések kavarognak bennem, hiszen az 50 évvel ezelőtt megírt disszertáció előszavában megvan a válasz a címben feltett kérdésre. Csak egy nevet említek, *Dr. Schwartz Elemér* professzorét, aki szentgotthárdi származású „sváb” ciszterci rendi szerzetes volt, s egy nyelvészeti szemináriumi gyakorlaton a hivatások és foglalkozások szaknyelvének eredetét vizsgálta (*Standes- und Berufssprachen*). Már másodéves egyetemi hallgató koromban megadta szakdolgozatom címét: *Wortschatz der Bergmannssprache des Einsenerzbergbaues in Rudabánya.* A probléma furcsa módon édesapámmal keletkezett, akinek tulajdonképpen köszönhetem, hogy a kinyomtatott disszertáció létrejött. Tudniillik 1933-ban, az érettségi után természetesnek találta, hogy én csakis a soproni *Bányamérnöki Főiskolán* folytatom majd felsőfokú tanulmányaimat, és bányamérnök leszek. Már 7-8 éves koromtól kezdve egészen addig, amíg *Miskolcra* nem kerültem a *Lévay József Református Gimnáziumba*, mindig magával cipelt a bányába, még a kurityáni szénbányába is. Vasárnaponként hajnaltól körülbelül délig figuránsként vele kellett mennem a környező falvakba.

Ezekből a falvakból, különösen *Alsó-* és *Felsőtelekesről* sok, földműveléssel foglalkozó család férfi tagjai (az úgynevezett „két-

* *Dr. Tarján Jenő* nyelvész, egyetemi docens (1915 – 1999) a rudabányai (akkor még) *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* felkérésére 1990-ben írta az itt olvasható visszaemlékezést, amit néhány kevésbé lényeges szövegrész kihagyásával közlünk.

laki" bányászok) a vasércbányában dolgoztak. A bányászok rendszerint néhány hold földdel is rendelkeztek, s furcsa módon állandó vita volt közöttük a földtulajdon telekkönyv szerinti határát illetően. Ezeket a vitákat kellett *„Thern mérnök" úrnak* eldöntenie. Így lett *Apámból* „mérnök". Valóban „fölmérte" a telkeket, és ehhez kellett neki a figuráns (ez voltam én). Ő azután a telekkönyvi bejegyzések alapján helyrajzokat készített, és ezek nyomán a helyszínen földbevert karókkal, néha kőoszlopokkal pontosan kijelölték a földtulajdon határát.

Ezek a kirándulások egy 10-14 éves gyerek számára (bár nagyon szerettem és most is szeretem a természet lágy ölét), mégsem voltak örvendetesek, népszerűek. De hasznosnak bizonyultak, mert a hegyes-dombos, erdős vidék minden fájának, sok erdei és mezei virágnak, növénynek a nevét megtanultam. A hosszú, gyalogosan vagy lovas szekéren közösen eltöltött idő alatt az *Apám* által *Rudabányáról* és környékéről (hiszen *Aggtelek* is alig 25 km-re van innen) elmondott történetek keltették föl bennem a még ma is meglevő lokálpatriotizmust és a jelenleg is élő szeretetet szülőfalum iránt.

Itt térnék vissza arra, hogy megváltoztattam a nevemet. Hiába keresné valaki a rudabányai temetőben a *Tarján* bányamester sírját… Mert, mint említettem, őt mindenki *Thern Sámuelként* ismerte és ismeri még ma is, nem változtatta meg a nevét. Dobsinai „buléner" volt, s a történelmi *Magyarország* felvidékéről vándorolt *Rudabányára* a német anyanyelvű bányászokkal, akik az 1880-ban megindult vasércbányászat hírére települtek a községbe.

Apám és felesége, *Eltschläger Anna* 1909-ben költöztek *Rudabányára*. *Dobsinán* akkoriban megszűnőben volt a bányászat, és a hivatalos nyelvként a németet használó bányaigazgatóság *Rudabányán* szívesen fogadta *Apámat*, német nyelven végezte a 4 polgárit *Dobsinán* és a 3 éves bányásztechnikusi tanfolyamot *Selmecbányán*. Apám természetesen tudott magyarul és szlovákul is, így ő lett az első háromnyelvű idegenvezető a dobsinai jégbarlangban.

Rudabánya lakossága teljesen magyar volt, ennek ellenére a bulénerek kezdetben csak nehezen asszimilálódtak. 1926-ban *Rudabányán* ünnepelték *Dobsina* város 600 éves jubileumát. Az

egész *„Csonka-Magyarországon”* szétszóródott bulénerek odasereglettek. Számomra – 10-11 éves voltam – akkor vált realitássá, hogy mit jelent *Trianon*.

Elemi iskolai tanulmányaimat *Rudabányán*, a társulati iskolában végeztem. *Eltscher Károly* főtanító úr (igazgató) engedélyével már öt és fél évesen elkezdhettem az első osztályt (tudniillik januárban születtem), de nem nyertem vele semmit. Öt osztályt kellett ugyanis elvégeznem, mert *Miskolcon* a gimnáziumban csak 10 évet betöltött tanulókat vettek fel. Így engem otthon készített fel egy tanító, aki maga soha sem tanult latint, aminek következtében a gimnázium első osztályát csak ált. jó eredménnyel végeztem (latinból kegyelemből kaptam elégségest). *Miskolcon* azután már mindig jeles tanuló voltam, és 1933 júniusában érettségiztem, kitűnő eredménnyel. Ez azt jelentette, hogy felvételi vizsga nélkül vettek fel a *Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarára,* mert mindenáron tanár szerettem volna lenni. Így tehát *Apám* álma nem válhatott valóra.

Angol-német szakos bölcsészhallgató lettem, de az *Eötvös Kollégiumba* (az elit bölcsészkollégiumba) kitűnő érettségi bizonyítványom ellenére nem vettek fel. Ez volt egyetemi hallgatóként az első nagy csalódásom, amit csak mellékesen említek meg, mert minden nehézség nélkül felvettek viszont a *Horthy Kollégiumba*. Ez azonban egy zsúfolt diákszálló volt inkább (kb. hatszázan laktak ott), ahová a hallgató jobbára csak aludni járt, és ott reggelizett. A szobák 2, 4 és 6 ágyasak voltak. A közös tanulószobában a nyugodt tanulás lehetőségét biztosították, mindenki külön íróasztallal rendelkezett, és abszolút fegyelem és szilencium volt kötelező (pl. a dohányzást a tanulóban szigorúan tiltották). Ezért sokan nem szerették ezt a kollégiumot, és igyekeztek máshol helyet találni. Minthogy azonban én mindjárt ingyen helyet kaptam kitűnő érettségi bizonyítványom miatt, itt maradtam. Ha jól emlékszem, 4 évig ugyanabban a szobában laktam öt bölcsészhallgató kollégával, akikkel még ma is jó barátságban vagyok. Ebédet a közeli református diákmenzán, vacsorát pedig a *Menza Akadémián* kaptam rendkívül kedvezményes áron. Így az *Apám* által küldött havi 30 pengő bőven elég volt a kosztom fedezésére.

Természetesen a legnagyobb lelkesedéssel fogtam hozzá egyetemi tanulmányaimhoz. A szobában csak én voltam angol szakos

és „gólya", a velem lakó két másodéves kolléga németet hallgatott. Mivel az előadások német nyelven folytak, és én „von Haus aus" szerencsére tudtam németül, ezzel a tárggyal kevesebb gondom volt. Angolból azonban sok problémám akadt, mivel az előadásokat, főleg *Yolland* professzor óráin, nehezen értettem. Így hát minden alkalmat megragadtam angol tudásom gyarapítására. Akkoriban sajnos még nem volt magnó, s idegen nyelvleckék gramafonlemezen ritkaságszámba mentek. Ezért minden olyan angol nyelvi órára eljártam, melyeket született angol lektorok tartottak, de ugyanezt tettem németből is. Német nyelvtudásomat nagyban elősegítette az, hogy már érettségi után, 1933. nyarán kb. 6 hetet töltöttem egy *Bécs* melletti kisvárosban, egy rudabányai család ottani rokonai jóvoltából. Így a német előadásokkal és szemináriumi gyakorlatokkal kapcsolatban kezdettől fogva nem voltak gátlásaim. Az előadásokon, ahol kb. 50-100 hallgató volt jelen, magam is részvettem, és még jegyzetelni is tudtam. Természetesen valamennyi előadásra készültem, mivel a tanszéki könyvtárban szinte minden szükséges anyagot megtaláltam. Bevallom, hogy a német irodalmi előadásokat is nagyon szerettem. *Thienemann Tivadar* professzor minden előadása élmény volt. *Schwartz* professzorral már I. éves koromban megismerkedtem. A német nyelvészeti gyakorlatokon csak 8-10 hallgató volt egy csoportban, és így hamar kialakult a személyes kapcsolat. Félévenként mindenkinek tartania kellett egy-két „kiselőadást". Én mindjárt vállaltam a *„Standes und Berufssprachen"* téma körében. Azt hiszem, ez adta az első impulzust ahhoz, hogy később *Schwartz* professzornál nyelvészetből doktoráljak.

Angolból elég nehezen tudtam lépést tartan a budapesti jobb családokból származó társaim (főleg lányok, „baroness"-ek) tudásával. A években a legelőkelőbb szak az angol-művészettörténet volt. Szinte csak nőhallgatók voltak itt, pl. *Kisfaludy Strobl Éva,* a *Kornfeld* bárónők stb., azt hiszem, kezdetben fel is tűntem félénk, gátlásos viselkedésemmel, mert az angolt tanulók létszáma kisebb volt. Emlékszem, hogy volt olyan proszeminárium, ahol a 12 hallgató közül csak egyedül voltam fiú. *Yolland* professzorral csak előadásokon találkoztam, de szerencsére az I. félév kezdetén tar-

tott ismerkedési összejövetelen a jelenlevő 2-3 fiú közül egyedül én keltettem föl az érdeklődését. Elég magas voltam, 183 cm, 72 kg, sportos alkat. Kikérdezett, hogy hol és mit sportolok. *Rudabányán* és *Miskolcon* is játszottam a futballcsapatban. *„Sportsfan"* (sportrajongó) voltam, és még ma is az vagyok. A *Professzor úr* javaslatára beléptem a BEAC-ba (a *Budapesti Egyetemi Atlétikai Club*-ba) és ott játszottam, néha még az I. csapatban is, és sakkoztam is. Csak évekkel később jöttem rá, milyen okos lépést tettem *Professzor úr* tanácsára. Ő a háttérben mindenben segített. Természetesen tanulmányi vonalon is jól haladtam; németből és angolból csupa jeles kollokviumom volt.

Egyetemi pályafutásomban a I. év hozott nagy változást. Ugyanis a már említett *Thienemann* professzoron kívül *Bleyer Jakab* professzor is tartott német irodalmi előadásokat. Éppen a *Faustról* beszélt, amikor egy 15-20 fős csoport hangos kiabálással (miközben néhány paradicsom is repült feléje) felszólította, hogy távozzon a katedráról. Teljesen elképedve figyeltem az eseményeket. A professzor kénytelen volt elhagyni a tantermet. *Bleyer Jakab*, mint később megtudtam, a magyarországi „nemzeti szocialista német" kisebbség vezetője és országgyűlési képviselő volt. Mindezt azért írtam le ilyen részletesen, mert ez az eset érlelte meg bennem a már régóta szunnyadó gondolatot, hogy magyarságtudatomat nevem megváltoztatásával (megmagyarosításával) is kifejezzem. Minthogy azonban még csak 20 éves (kiskorú) voltam, ehhez Apám beleegyezésére volt szükség. Ez hozta a második összeütközést vele. Bizony csak hosszú huzavona után írta alá a belügyminiszterhez írt kérvényünket, hogy én és *Kálmán* öcsém, aki akkor már VI. gimnazista volt *Miskolcon,* nevünket *Thernről Tarjánra* változtathassuk. (Öcsém különben jóvátette az én „bűnömet", mert *Apám* kedvéért bányamérnök lett.) Apám és akkor már férjnél volt nővéreim természetesen megtartották „ősi nevüket". Ez 1935-ben történt, s a belügyminiszter engedélyével az egyetemi indexben is átjavították a nevemet *Tarjánra.*

Közben 1935-ben angolból és németből is jelesre szigorlatoztam. 1934 nyarán újra kijutottam Bécsbe, illetve Ausztria más városaiba is, 1935-ben, pedig először jutottam el Angliába, és Londonban részt vettem egy *Summer Vacation Course*-on. Harmadéves koromban mindkét tárgyból megkaptam szakdolgozatom vég-

leges címét. Németből természetesen a *„Wortschatz der Bergmanssprache des Eisenerzbergbauses in Rudabánya”* lett. Így hát két év állt rendelkezésemre, hogy most már tudatosan, a *Professzor úr* által adott szempontok szerint írjam meg a német nyelvészeti szakdolgozatomat. Apám segítségével gyűjtöttem a bányászok által használt szavakat és tanulmányoztam a bányász szaknyelvet.

Természetesen angolból is meg kellett írnom a szakdolgozatomat, melynek címe *„Milton költészete és az Elveszett paradicsom magyarországi fogadtatása”* volt. *Yolland* professzor úrral a kapcsolatom egészen kitűnően baráti lett. A szakdolgozatot a szigorlat előtt kellett beadni 1937-ben. Erre a dolgozatra is jelest kaptam, és a *Professzor úr* kifejezte reményét, hogy doktorálni fogok. Miután elmeséltem neki német disszertációm történetét, angol gentlemanhez illően elfogadta, hogy az *Apámmal* való konfliktus enyhítése céljából csakis német nyelvészetből írhatom a disszertációmat.

Itt tulajdonképpen befejezhetném a kis emlékezést azzal, hogy 1938-ban angol-német tanári diplomát szereztem, és 1939-ben ledoktoráltam.

Mégis szeretnék még kitérni néhány nagyon is személyes szubjektív dologra, melyek döntően befolyásolták egész életemet. 1937-től ugyanis gyakorló tanár lettem, és először németből tartottam gyakorló tanítást az egyetem *Trefort utcai Gyakorló Gimnáziumában*. Ugyanebben az évben kerestek angol szakos óraadó tanárt a *Lónyai utcai Református Gimnáziumba*. Az iskola helyettes igazgatója Yolland professzorhoz fordult, és ő azonnal engem ajánlott. A baj csupán az volt, hogy én evangélikus vagyok, s nem református. Ezt *Yolland* professzor úgy oldotta meg, hogy kijelentette: evangélikus – református = protestáns. Ezt szerencsére *Ravasz* püspök úr is elfogadta, és így lettem *Budapest* egyik leghíresebb gimnáziumában tanár, s ott is maradtam 1952 júniusáig, mikor a rákosista pártállam megszüntette a felekezeti iskolákat.

1937. szeptember elején *Yolland* professzor behívatott szobájába, és kezembe adott egy cédulát, egy jómódú család (így mondta) címével, amely „tudor”-t (házitanárt) keres ottlakással, azonnalra. Ez nekem igen jól jött, mert a gyakorló évemre nem járt kollégiumi ellátás. Mikor elolvastam a címet, elképedtem: *Zwack János likőrgyáros, Budapest, Úri utca 45.* Tízéves fiúk, *Péter* a *Ciszterci*

Gimnázium I. osztályos tanulója volt. Ott laktam 1943. áprilisáig, míg meg nem nősültem. […]

Természetesen nem mondtam le a doktori cím megszerzéséről, és *Schwartz* professzor urat sem akartam cserbenhagyni. Két év alatt készültem el disszertációm magyar nyelvű szövegével. Az ugyanis előírás volt, hogy egyetemi doktori disszertáció csak magyar nyelven jelenhetett meg (a függelékben idegen nyelvű összefoglalóval). A magyar szöveg megfogalmazása sem volt mindig könnyű, sokszor gondot okozott az idegen nyelvű bányász szakszavaknak jó magyar megfelelőt találni. Ebben is nagy segítségemre volt *Apám*, aki akkor már a mérnökségen dolgozott, és azt hiszem, *Péczeli* mérnök úrtól, s talán *Kállai* igazgató úrtól is kaptunk ötleteket. Apám talán akkor értette meg igazán, hogy ezzel a disszertációval egyfajta missziót is betöltünk, mikor egy szaknyelv szókincsét átmentjük az utókor számára. Ezt tudatosította benne *Mauritz Béla,* a *Pázmány Péter Tudományegyetem Ásványtani Tanszékének* professzora is, aki tanulmányi kirándulásra minden évben *Rudabányára* hozta hallgatóit, és kísérőnek *Apámat* kérte fel. Bizonyos vagyok benne továbbá, hogy *Apám* tőle tanulta meg az ásvány-meghatározás tudományos eljárását, és így ismerte meg a *Rudabányán* előforduló ásványokat is. Valószínűleg akkor tudatosodott benne, hogy az a munka, amit én írtam, szintén tudományos jelentőséggel bír.

Schwartz elemér professzoron kívül azt hiszem, meg kell említenem *Melich János* professzor úr nevét is, aki a szláv jövevényszavak etimológiájában a legtöbbet segített. A „drücski" szóról külön tanulmányt írt.

Szeretném még megemlíteni, hogy az *Amerikából* visszatért bányászok nem csak a „*bodikám"* szót vették át, mint angol eredetű jövevényszót. Talán gyakrabban mondogatták egymásnak a „*szan a bics"*-et (son of a bitch). Pejoratív értelemben („kurva anyád") használták. Én mint angoltanár már akkor azonnal megértettem (50 évvel ezelőtt!) a kifejezés jelentését, hiszen a bitch = „rima, kurva" minden szótárban benne van. De 1939-ben ez így nem tetszett professzoromnak, ezért kihagytam a szógyűjteményből. Bár ellene vagyok, hogy trágár kifejezésekkel csúfítsuk nyelvünket, mint történelmi tényt, talán most már, 1990-ben leírhatom.

Mint érdekességet említem, hogy *Kállai Géza* igazgató úr levelet írt nekem és kért, hogy ha *Rudabányán* járok, keressem föl irodájában. Természetesen a készülő disszertációm érdekelte. Látogatásomkor megmutattam neki nyomtatásra kész művemet, ő pedig áthozatta lakásáról a teljesen kész német-magyar, magyar-német bányászati szakszótárát. Így került bele a disszertációmba az a néhány sor, mely *Kállai Géza* e munkájáról tesz említést. Sajnos úgy értesültem, hogy a háború alatt a kézirat elpusztult.* Most is az a véleményem, hogy nagy kár érte.

Dr. Tarján Jenő az 1950-es években.

A VASÉRCBÁNYÁSZAT
SZAKNYELVÉNEK SZÓKINCSE
RUDABÁNYÁN

IRTA:
TARJÁN JENŐ

BUDAPEST, 1939.

Dr. Tarján J. könyvének címlapja.

A házitanárságomnak megvolt az az előnye is, hogy ily módon jól kerestem. A disszertációt ugyanis ki kellett nyomatni, és 110 példányt a *Dékáni Hivatalnak* beadni. Ez akkor több mint 200 pengőbe került. A szóbeli szigorlat díja 200-250 pengő, az avatásé kb. ugyanennyi volt. Tehát minimum 600 pengőbe került az egye-

* Téves információ: a kézirat *Kállai Géza* özvegyének ajándékaként az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületbe* került, ahol azonban később elkallódott. (*A szerkesztő*.)

temi doktori cím megszerzése. Szóbeli szigorlatom is kitűnően sikerült: „summa cum laude” doktoráltam. Csak azért nem kaptam meg a kormányzói aranygyűrűt, mert a gimnázium első osztályában nem voltam jeles, a dolgozat elején ismertetett okoknál fogva.

Az ünnepélyes avatáson, *melyen Zwack úr frakkját viseltem* (a fénykép ma is megvan), csak *Nelli* nővérem volt jelen, aki *Zichyújfaluból* jött fel *Budapestre.* Sem *Apám*, sem *Anyám* nem jött el. […]

———————

A rudabányai külszíni vasércbánya.
(Képeslap, Rosenblatt, Miskolc, 1925 körül.)